

Rökstenen

Två nytolkningar

Av Anders Hultgård

Bo Ralph: Fadern, sonen och världsalltet. En nytolkning av runinskriften på Rökstenen. 1–2. 954 s. Göteborg: Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning 2021. ISBN: 978-91-986791-0-6, 978-91-986791-1-3.

Henrik Williams: Rökstenen och världens undergång. 398 s. Stockholm: Kaunitz–Olsson 2021. ISBN: 978-91-89015746.

Namn och bygd 110 (2022), 61–76.

Anders Hultgård, Department of Theology, Uppsala University: The Rök rune stone. Two new interpretations.

Abstract

This article discusses two recent studies of the Rök rune stone in Sweden (Ralph 2021 and Williams 2021). They follow different lines of interpretations. Ralph views cosmic symbolism as the key to understanding the inscription as a form of riddles in which the text is preserved. The Ragnarök myth presents the background against which Williams elaborates his interpretation. Some runic sequences that show the differences between the scholars are explored in more detail. The aim of the inscription is finally addressed.

Keywords: Rök stone, runes, riddles, cosmic order, Odin, Ragnarök, Thor, Fenriswolf, futhark, Rigveda, Theoderik, Goths.

Inledning

Intresset för vår längsta runinskrift har alltid varit stort och tolkningsförsöken har avlöst varandra (t.ex. Bugge 1878, 1910, Brate 1918, von Friesen 1920, Wessén 1958, Gustavson 1991). Nu har Rökstenens inskrift på nytt dragit till sig uppmärksamheten och fått nya uttolkningar som fört forskningen ett gott stycke framåt. I varsin monografi lägger två välrenommerade nordister fram sin tolkning av inskriften. De båda arbetena utgavs samma år (2021) och är författade av Bo Ralph, ledamot av Svenska Akademien, och Henrik Williams, professor i runologi vid Uppsala universitet. Ralphs arbete bär titeln *Fadern, sonen och världsalltet. En nytolkning av runinskriften på Rökstenen*, och är utgivet i serien *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* (45:1–2). Det

omfattar med bibliografi 954 sidor. Williams bok *Rökstenen och världens undergång*, publicerad hos förlaget Kaunitz-Olsson, räknar 398 sidor i omfång. De båda författarna har lagt fram sina tolkningar utan kännedom om varandras arbeten, förutom att Williams hänvisar till en tidigare uppsats av Ralph om *Rökstenen* (Ralph 2007).

För att underlätta för läsaren att följa med i diskussionen återges här standardtolkningen av inskriften, representerad av Elias Wesséns översättning (Wessén 1958 s. 24–27):

Till minne av Vämod stå dessa runor. Men Varin skrev (dem), fadern, efter den döde sonen.
 Jag säger det folkminnet¹, vilka de två stridsbyten voro, som tolv gånger togos som stridsbyte, båda på en gång från ömse män (dvs. från man efter man).
 Det säger jag som det andra, vem som för nio åldrar (släktled) sedan miste livet hos reidgoterna, och han dog hos dem till följd av sin skuld.
 Tjodrik den djärve, sjökrigarens hövding, rådde över Reidhavets strand. Nu sitter han rustad på sin gotiska häst, med skölden i rem, Märingars främste.
 Det säger jag som det tolfte, var Gunns häst (dvs. vargen) ser föda på slagfältet, där tjugo konungar ligga.
 Det säger jag som det trettonde, vilka tjugo konungar sutto på Själland under fyra vintrar (dvs. fyra år), med fyra namn, söner av fyra bröder. Fem (med namnet) Valke, Rådulvs söner, fem Reidulv, Rugulvs söner, fem Haisl, Hords söner, fem Gunnmund (el. Kynmund), Björns söner.
 Nu säger jag minnena fullständigt. Någon ... det som han har eftersport.
 Jag säger det folkminnet, vem av Ingvaldsättlingarna som blev gäldad genom en hustrus offer.
 Jag säger ett folkminne, åt vem en frände (ättling?) är född, åt en ung kämpe. Vilen är det (?). Han kunde slå en jätte. Vilen är det (?).
 Jag säger ett folkminne: Tor.
 Sibbe från Vi avlade en son, nittio år gammal.

¹ Eller: *Sagum ungmenni þat* »Jag säger det för de unga».

Inledningsorden *aft Vāmōð standa rūnar þār* 'efter *Vāmōðr* står dessa runor' sätter in *Rökstenen* bland vikingatidens minnesinskrifter. Så gör även de följande runorna som upplyser oss om att fadern, *Varinn*, lät rista inskriften efter sin dödsmärkta son: *æn Varinn fāði, faðir, aft fæigian sunu*. I fortsättningen använder jag för enkelhetens skull formerna *Vamod* och *Varin*.

Läsningen av de enskilda runtecknen i den långa inskriften bereder inte heller några svårigheter utom för ett mindre, skadat parti. Uppdelningen i ord och fraser liksom överföringen till fornnordiskt språk ger däremot många olika möjligheter. Framför allt är det dock förståelsen av innehållet som skapar problem. Vi vet för litet om den kultur och världsbild som rådde i 800-talets Östergötland för att kunna ge ett rimligt sammanhang till inskriftens ord.

Rökstenens inskrift delas av Williams in i elva textdelar, varav den sista utgörs av runkryssen på baksidans översta del (11:1) och på toppsidan (11:2). Ralph utgår i sin klassifikation från stenens olika sidor. Framsidan, som innehåller inskriftens början, betecknas som A. Står man framför stenen blir den högra smalsidan B och baksidan blir C. Den andra smalsidan benämns D. Ovansidan med runkryss betecknas som E. Texten på sidorna A och C delas

in i undergrupper, vilka betecknas med små bokstäver, Aa, Ab, Ca, Cb etc., i sin tur indelade i textrader 1, 2, 3 etc. Det är lättare att hitta det man söker i Williams disposition. Upplägget hos Ralph för naturligt med sig en del upprepningar, något som han också själv är medveten om.

I vilken ordning stenens olika sidor skall läsas råder det i stort sett enighet om. Inskriften börjar med minnesformeln, ristad med större runor, på den del av stenen som därför kallas framsidan (A). Fortsättningen följer på ena smalsidan (B), vidare över till baksidan (C) och sist den andra smalsidan (D). Stenens toppyta (benämnd E), som består av tre kryssformade tecken, kan läsas som början eller avslut, eller som en formel för den helhet stenens inskrift bildar. Den vedertagna läsordningen ser i runkryssen på toppytan och dess fortsättning på baksidans översta del (Williams: 11:1–2, Ralph: E, Ca1) inskriftens avslutning. Med orden »Sibbe, viets väktare (eller 'Sibbe från Vi') avlade (en son) nittio år gammal» får man i standardversionens tolkning en sista, verkningfull utsaga. Även Williams sätter in denna textdel som den sista men ger den en helt annan tolkning. Ralph låter stenens D-sida avsluta inskriften medan Williams följer standardordningen och har den som textdel 8.

Tolkningen av runföljder och nyckelord

För förståelsen av inskriften spelar vissa runföljder en mer framträdande roll än andra och det är här vi måste sätta in jämförelsen av de båda forskarnas tolkningar. I den inledande minnesformeln sägs sonen vara **faiikiän**, ack. av *fæigr* 'dödsmärkt'. Den betydelsen håller riktigt nog både Ralph och Williams fast vid. Ralph (s. 850) fäster stor vikt vid att sonens död är förutbestämd och den innebörden präglar hela inskriften. Översättningen 'död' som ofta möter, exempelvis i standardversionen, innebär ändå ett avsteg från originaltexten. Fadern har förstått att sonen är dödsmärkt och snart kommer att dö.

Runföljden **sakumukminiþat** kan identifieras två gånger i inskriften, den andra gången med delvis äldre runtecken i **sagwmogmeniþad**. Ytterligare ett belägg – frånsatt **þat** – finner man i den krypterade runföljden **airfbfrbnhn** upptill på stenens baksida. Den står för **sakumukmini**. Runmästaren har här använt sig av ett förskjutningschiffer som innebär att den runa som egentligen skall läsas ut, skrivs med den runa som föregår i futharken. Till det formel-sammanhang som runföljden **sakumukminiþat** bildar hör också runsträngen **þatsakum** som återfinns tre gånger i inskriften. Dess betydelse för förståelsen av inskriften betonas starkt av Ralph (s. 469, 631), och Williams (s. 135, 236) kallar den en »nyckelfras». Så har även tidigare forskare sett saken, fr.a. Elias Wessén (1958). Att **þat** återger det demonstrativa pronomenet, fvn. *þat*,

är uttolkarna eniga om. Det föregående **sakumukmini** vållar däremot större problem. I tolkningen av denna runföljd måste man även ta hänsyn till vissa runristarkonventioner, som att **k**-runan även kan stå för *g*-ljudet, att en nasal kan utelämnas i skriften och att en runa kan återge samma språkljud två gånger, så kallad »dubbling». Runföljden **sakumukmini** ger på så vis upphov till åtskilliga tolkningsmöjligheter. Williams (s. 119–120) ger inte mindre än tretton olika läsningar. Alla är naturligtvis inte lika övertygande, om man ser till inskriftens helhet, och i forskningen har främst två alternativ stått mot varandra: *sagum mōgmīni* 'vi säger ett folkminne' och *sagum ungmænni* 'vi säger de unga männen'. Det alternativ man väljer är uppenbarligen beroende av hur man vill tolka inskriftens syfte. Wessén (1958) exempelvis, som driver sin repertoarteori, föredrar 'folkminne' medan von Friesen (1920) väljer 'de unga männen', vilket passar bättre in i hans hämndteori.

Runsträngen **sakumukminīpat** återkommer i annan form och med andra runtecken på baksidans nedersta, horisontella rad och även vertikalt längs sidans vänstra kant (Williams: textdel 9, s. 199, Ralph: Cd1–2, s. 238 f., 460). Den lyder i translittererad form **sagwmogmenīpad**. Här har ristaren hämtat runtecken från den äldre futharken. Ralph påpekar att runföljden skall tolkas utifrån den 16-typiga runradens ortografiska konventioner. Om detta råder konsensus. Men hur ska man förklara denna variant av **sakumukminīpat**? Williams (s. 199) framkastar tanken att valet av de annorlunda runorna kanske är tänkt att anspela på vad som sker efter själva Ragnarök, då en ny värld kommer. I den skall gudarna enligt Völuspá, strof 60, samtala om Fimbulvinters (= Odens) forna runor.

Låt oss först se hur runföljden **sakum** behandlas. Standardtolkningen ser här en form av verbet *säga*, som normaliseras till ett runsv. *sagum*. Williams håller fast vid den gängse uppfattningen och transkriberar alltså med *sagum*, men jag kan inte finna någon närmare motivering till varför han väljer denna form. Frågan är om det fsv. verbet *sighia/sæghia* (formerna citerar jag efter Östgötalagen) verkligen kan dölja sig bakom **sakum/sagum**. En utblick över formerna av verbet *säga* i andra germanska fornspråk kan vara på sin plats.

Det fvn. *segja* har formen *segi* i 1. pers. sing. och *segjum* i 1. pers. plur. Det motsvaras av fsax. *seggian* med *seggiu* som 1. pers. sing. I feng. har däremot *-i* (< *-*ja*) fallit bort och infinitiven lyder *secgan/secggan*, i 1. pers. sing. *secge/secgge*. I plur. har både fsax. och feng. samma form för alla personer: *seggiad* resp. *secgað/secggað*. Fhty. *sagēn* har i 1. pers. sing. formen *sagēm*, *-ēn* och i 1. pers. plur. *sagēmēs*, *sagēn*. Ett visst stöd för runsv. *sagum* kan alltså hämtas från feng. och fhty. former utan *-i*. Närheten till fornnordiskt språk gör att fsax. former väger tyngre (jfr Ralph s. 149 f.).

Ralph (s. 153, 317, 851) går däremot ifrån den vanliga tolkningen av **sakum/sagum** som en form av verbet *säga*. Annars måste en *i*-runa ha funnits med

och det borde ha stått **sakium** på stenen om ristaren tänkt sig att ett runsv. *sægium* 'vi säger' eller 'låt oss säga' skulle åsyftas. Ralph (s. 145) anför ljudmässigt jämförbara fall i inskriften, såsom **faikiän**, *fægian* eller *faigian* (Williams har den senare formen). Enligt Ralph (s. 317) är den enkla och grammatiskt korrekta lösningen i stället att vi har att göra med en form av verbet *se*, här i preteritum 1. pers. plur. som på runsv. blir *sægum*, vilket motsvarar det i fsv. väl belagda (*wi*) *sāghum* 'vi såg'. Man kan notera att redan Stephens (1878) översatte med »Sågo-vi». Innehållsmässigt passar detta väl ihop med genren »gåtor» där verbet *se* gärna målar upp själva scenen för gåtan som skall lösas. På Rökstenen inleder alltså *sægum* 'vi såg' de gåtor som utgör inskriftens huvudsakliga innehåll.

Vad gör Williams och Ralph med de följande runorna i [m]ukmini? Ralph räknar inte med en dubbling av **m**-runan utan ser i **uk** ett adjektiv med betydelsen 'som inger fruktan' från en ordstam *ōg-*, *ugg-* eller *ygg-*. Han hänvisar bl.a. till fvn. *ōgn* 'rädsla, skräck' och verbet *ugga* 'rädas, frukta' och det fsv. subst. *oghn* 'rädsla'. Ralph transkriberar *ugg(minni)* och översätter 'vördnadsbjudande', men poängterar att svenskans ord *vördnadsbjudande* inte kan återge det semantiska fält som ordstammen *ugg-* spänner över. Ordet *vördnadsbjudande* bär här med sig en nyans av 'fruktan'. Glidningen från 'skräckinjagande', som stammen *ugg-* från början betyder, till ett svagare 'respektin-givande', har motsvarigheter i den moderna svenskans uttryck *hemskt vacker*, *fruktansvärt roligt* och liknande (Ralph s. 469–474).

Williams stannar för ordstammen *ygg-* och läser *Ygg*, dat. av *Yggr* 'den som inger fruktan', som är ett av Odens binamn. Läsningen är språkligt sett invändningsfri men förutsätter en förklaring av dativformen. Tolkningen av *sagum* som 'vi säger' tillhandahåller den förklaringen.

Runföljden **mini** kan förstås på olika sätt. Den gängse tolkningen är att den återger det runsv. och fvn. ordet *minni* 'minne, hågkomst', en tradition, utsaga eller berättelse som man minns. Ralph diskuterar ingående tolkningen av **mini** och bestämmer sig slutligen för att det trots allt är det fnord. ordet *minni* som avses. Detta har dock här en mer konkret betydelse, som återfinns i t.ex. *minnesbild*, vilket passar väl in med det föregående 'vi såg'. Ralph söker binda ordets funktion till den som ligger i »gåtan», eftersom inskriften verkar bestå av ett antal gåtor; för att citera Ralph (s. 475): »inte antydningar om nu glömda minnen utan verkliga gåtor, sinnrika konstruktioner som står för något annat, mycket viktigare, än det som tycks sägas». För Williams (s. 121, 237–240) finns bara en realistisk tolkning av **mini**, nämligen att runsträngen återger det fnord. *minni*, här i bemärkelsen 'myt', som del av ett kollektivt minnesgods. Williams preciserar (s. 238): »Utmärkande för myter är att de utspelas lika mycket i dåtid och nutid, som in framtid. Våmod ska därför närvara vid Ragnarök, som mytologiskt sett redan har inträffat men som likafullt ska komma». Det är riktigt att

vi möter eskatologiska myter i många religioner. Formuleringen att Ragnarök »mytologiskt sett redan har inträffat» leder dock inte helt rätt. Myten om Ragnarök skall förvisso bli verklighet någon gång i framtiden men att den berättas innebär inte att den har inträffat, om jag här tolkat Williams rätt.

Både Ralph (s. 47) och Williams (s. 239) stöder sig i sina tolkningar av *minni* på Ulfr Uggasons Husdrápa där skalden i en hallbyggnad ser avbildningar av mytiska episoder. Han betecknar dem just med termen *minni*.

Ännu ett problem ligger i runföljden **sakum/sagum** som inleder de olika mytelementen eller »gåtorna». Formellt kan det knappast vara något annat än 1. pers. plur. De flesta uttolkare översätter trots detta med 1. pers. sing. 'jag säger'. En närmare motivering ger dock Williams (s. 238) som menar att det på Rökstenen endast är fråga om en talare, »Varin eller någon kultfunktionär», och att man därför kan översätta med 'jag säger'. Vissa forskare håller dock fast vid den plurala formen, t.ex. Brate (1918), Holmberg & al. (2018–19) och Ralph (2021).

Den andra runföljden som innehar en nyckelställning är **raipiaurikr** (se Williams s. 161, Ralph s. 55, 186, 348). Den har ansetts ge en historisk kontext till inskriften och alla tycks vara överens om att den inleder en kort dikt i fornyrdöislag, ett versmått som vi t.ex. möter i Völuspá (Williams s. 161, Ralph s. 53, 343 ff.). Den mest spridda tolkningen utgår från att **piaurikr**, normaliserat till *þiaurīkr* eller *þiōðrīkr*, återger namnet på goterkungen Theoderik den store som härskade i nuvarande Italien på 500-talet. Detta förutsätter att man räknar med en dubblering av **þ**-runan i **raipiaurikr**. Kopplar man ihop Theoderik med orden 'sitter... på sin (gotiska) häst' i det följande, har man till och med tänkt sig att texten skulle syfta på den ryttarstaty som Karl den store lät flytta från Ravenna (eller Verona) till Aachen år 801.

Både Williams och Ralph överger uppfattningen att Theoderik skulle vara nämnd i inskriften. Williams har på den punkten godtagit Ralphs tidigare förslag (Ralph 2007). Det föregående **raip** utläses i den traditionella tolkningen som *rēð*, pret. av det runsv. verbet *rāða* 'råda, tyda' (**ai** skulle då beteckna den långa vokalen *ē*). Betydelsen blir '(då) rådde Theoderik...'. En mer naturlig läsning är enligt Ralph *reið*, pret. av verbet *rīða* 'rida'. Med den kan det följande **iau** tolkas som *iauliō*, dat. av *iaur/iōr*. Vi har här att göra med det nedärvda, ieur. ordet för 'häst' som vi har i det fsax. *ehu-* (i *ehuskalk* 'stalldräng'), lat. *equus* men även i det vediska *aśvas* och forniranskans *aspas*. I de efterföljande runorna **rikr** ser Ralph (s. 348) ordet *rinkr* 'krigare, vapenför man'. Han hänvisar till ordets förekomst i svenska ortnamn, såsom *Rinkeby*, och till fvn. *rekkr* 'kämpe, bra karl' och tar även upp motsvarigheter i andra germanska språk, såsom feng. *rinc* 'man, krigare', fsax. *rink* och fhty. *rinch*. Här stöder sig Ralph på Jan de Vries etymologiska ordbok. Såsom texten nu står (Ralph s. 348) syftar översättningen (efter de Vries) 'dienstmann eines fürsten' förutom på

den fhty. betydelsen även på feng. och fsax. ord. Men det feng. *rinc* betyder 'man, warrior, hero' (enl. Hall 1984 s. 283) och det fsax. *rink* helt enkelt 'Mann' (Heliand und Genesis s. 284). Man kan vidare notera att det fhty. ordet **rink* är en konstruerad form utifrån endast två belägg och har innebörden 'Vornehmer, Fürst, Mann, Dienstmann' (Köbler 1994 s. 264). Sammanfattningsvis blir Ralphs tolkning (2007) av runföljden **raipiaurikr** enligt min mening den hittills mest övertygande. Den övertas också av Williams. Exit Theoderik.

Med denne försvinner också »märingarna», som enligt standardversionen ingår i goterkungens epitet »den främste av Märingar». Beteckningen skulle avse den släkt Theoderik tillhörde med hänvisning till en utsaga i den fornengelska dikten Deor att en Theoderik under trettio vintrar ägde »Märingarnas borg» (feng. *Mæringa burg*). Nu betyder ordet *mæringar* ursprungligen 'berömda män' och det är den innebörden både Williams och Ralph bestämmer sig för. Ralph (s. 365) går ännu längre och menar att också utsagan i Deor blivit misstolkad: »Några specifika Märingar (med detta namn) har aldrig existerat utanför forskarnas skrivbord».

Fortsättningen av strofen innehåller bestämmingar till *rinkr* 'kämpe'. Läsningen av runtecknen och uppdelningen i ord bereder inga större svårigheter och överföringen till fnord. språk avviker inte från den gängse utom på en punkt. Runföljden **hinpurmupi** låter sig naturligt uppdelas i två ord, det demonstrativa *hinn* och ett adj. *þormōði* som inte är belagt någon annanstans, vilket även påpekas av Ralph (s. 56, 188). Det översätts vanligen med 'djärv, dristig' utifrån ett antaget samband med fvn. *þora* 'töras, våga' och fvn. *þoran* 'mod, djärvhet'. Williams följer den traditionella tolkningen, transkriberar *þurmōði* och översätter 'den djärve (kämpen)'. Ralph däremot ser i **þurmupi/þormōði/þormōði** en anspelning på guden Tor: 'med (samma slags) sinne som Tor'. Hela strofen i fornyröislag har enligt Ralph (s. 344–374) ett okomplicerat innehåll sedan man väl upplöst kenningarna. Den handlar om en man eller kämpe som 'rider på en häst', dvs. seglar på ett skepp, och denna utsaga upprepas i det följande med en annan bild: »nu sitter han beredd [= rustad] på sin häst [= sitt skepp] med sköld i remmen, den främste bland de berömda». Det är inte vem som helst som sitter i skeppet utan solen själv.

Steket över till kosmisk symbolik är enligt Ralph redan taget i den första utsagan som följer efter själva minnesformeln. Utsagan har inte berett forskningen några större svårigheter med avseende på uppdelning av runtecknen i ord, och inte heller vilka fornnordiska ord vi har att göra med. Man är överens om att texten berättar att två stridsbyten (*valraubar*) blev tagna tolv gånger, båda tillsammans, ömsevis från man till man (samma två män inblandade). Men vad betyder det? Den tolkning man gör av det första »minnet» bestämmer i stort sett vad man tror att hela inskriften handlar om. Låt oss se närmare på den tolkning Ralph för fram.

Att hitta någon historisk eller mytisk händelse som skulle förklara de två, tolv gånger tagna, stridsbytena låter sig inte göras i de källor vi har kvar. Utsagan måste tolkas på annat sätt. Den syftar i stället på kosmiska skeenden. Det är främst två omständigheter som leder in Ralph på detta spår. Den ena är insikten att vi står inför en gåta (s. 316) och den andra är upptäckten av paralleller i den vediska litteraturen och – kanske viktigare – i en text ur en fornengelsk gåtsamling bevarad i *The Exeter Book*, en handskrift från 900-talet. Språket i en gåta skall vara förbryllande men samtidigt peka på gåtans lösning. Gåta nr 27 i *The Exeter Book* börjar så här: »Jag såg något märkligt som bar byte mellan hornen, en ljus luftfarkost skickligt utsmyckad, [som bar] byte hem från krigståget...» (Ralph s. 322). I fortsättningen sägs att en annan varelse, känd av jordens alla invånare, »kom över murens tak», dvs. höjde sig över horisonten, och tog tillbaka bytet. Det rör sig om månens och solens kamp mot varandra; månen stjal solens ljus men ljuset återerövrar varje dygn av solen.

Vediska hymner talar i gåtfulla ordalag gärna om mytiska figurer som kämpar mot varandra, de symboliserar ofta himlakroppar. Ralph hänvisar även till grekisk mytologi och mångudinnan Selene, syster till solguden Helios och morgonrodnadens gudinna Eos. Selene färdas i en vagn som dras av två hästar eller oxar, och hon avbildas med månskäran som attribut. Ralph menar att skäran lika väl kan uppfattas som horn.

Med tolkningen av den första gåtan är vägen mot kosmisk symbolik öppnad. Williams slår in på den efter att ha anslutit sig till Ralphs insikt att de två krigsbytena avser solens och månens ljus.

Nästa utsaga innehåller uppenbarligen ett 'som det andra' ('såg vi' eller 'jag säger') men fortsättningen vållar uttolkarna många problem. Williams och Ralph skiljer sig här tydligt åt. Medan Williams går på den traditionella linjen när det gäller uppdelning i ord och transkription gör Ralph en annorlunda segmentering och ser helt andra ord i runorna.

Runföljden **furniualtum** uppfattas allmänt som **fur niu altum** och varken Williams eller Ralph föreslår någon annan uppdelning. Att räkneordet *nio*, runsv. *nīu*, döljer sig bakom **niu** råder det enighet om, men sedan går meningarna isär. Williams följer den traditionella tolkningen *fur nīu aldum* 'för nio åldrar (släktled) sedan'. Nytt är dock att Williams kopplar samman detta uttryck med klimatkatastrofen på 500-talet. Räknar man nio generationer bakåt skulle man hamna just i detta århundrade.

Ralph å sin sida transkriberar *fōr* (pret. av *fara*) *nīu aldum* och ser i *aldum* samma ord som det fvn. *alda* 'våg'. Han löser upp det följande **ān** i prepositionen *ā* 'på', som förs till *aldum*, och konj. *æn* 'och', som inleder en ny sats. Innebörden blir då: '(vem som) for på nio vågor och ...'. Även den runsträng som kommer efter, dvs. **urpifiaru** får hos Ralph en helt annan innebörd. I den dominerande versionen transkriberas **ānurpifiaru** till *ān urði fjaru* och över-

sätts med 'blev utan liv; dog'. Tolkningen kritiseras på flera punkter av Ralph på språkliga grunder som övertygar. Behandlingen av **ān** är omnämnd ovan. I stället för en form av ordet för 'liv', fvn. *fjor*, ser Ralph i **fiaru** ett ord för 'strand', fvn. *fjara*, och **urpi** återger ett *urði* tolkat som pret. av verbet *yrja* 'skrapa'. Detta är visserligen inte belagt förrän på 1400-talet men Ralph argumenterar ändå för dess höga ålder. En bild framträder av ett skepp som med kölen skrapar stranden när det dras upp eller stöter emot den.

Intressant är runföljden **hraiþkutum/hraiðgutum** som allmänt har tolkats som namn på ett folkslag 'reidgoter', 'östliga goter' eller bara 'goter'. Tillsammans med de föregående runorna **mir**, vilka högst sannolikt återger prepositionen *meðr* 'med' får man fram betydelsen 'hos hreidgoterna'. Dessa kopplas ihop med ett folkslag som kallas *hrēðgotan*, vilka nämns i den feng. dikten *Widsith* tillsammans med bl.a. hunner, svear och götar. Uttrycket *með reiðgotum* förekommer även i eddadikten *Vafþrúðnismál*, som berättar att hästen *Skinfaxe* drar fram dagen åt människorna och att den anses vara 'den bästa av hästar bland reidgoter' (strof 12). Williams (s. 158 f.) utgår visserligen från att »reidgoter» är ett folkslagsnamn men menar att uttrycket »bland reidgoter» skall tolkas i överförd bemärkelse och här helt enkelt betyda 'österut'.

Ralph (s. 334) avfärdar däremot helt tanken att »reidgoter» skulle syfta på ett folkslag. Det rör sig i stället om en poetisk omskrivning där huvudordet *goti* 'häst' avser 'skepp' (här i plur.) i likhet med många andra skeppskeningar. Förleden *hræið-* hör ihop med det fvn. *hreiðr* och fsv. *redhre, redher* med innebörden 'rede, bo'. Uttrycket *hræiðgotar* 'hästar med rede' betyder alltså kort och gott 'skepp' (i plur.). I Ralphs kosmiska tolkning är det solen som färdas på skeppen. Man kan invända att solen (eller månen) i myternas värld vanligen färdas på *ett* skepp, i *en* vagn etc.

Även den avslutande runföljden **auktumirānubsakar** tolkas av Williams och Ralph på olika sätt men fortfarande inom ramen för ett kosmiskt perspektiv. Den som enligt Williams 'förlorade livet', *ān urði fiaru*, är solen som försvinner under horisonten i väster. Efterföljande runsträng delas upp i **auk tumir ān ub sakar** och transkriberas *auk dōmir ānn umb sakar*, vilket ordagrant betyder 'men ännu dömer om saker', i friare översättning 'men ännu råder (genom soldottern)'. I myten slukas solen av Fenrisulven vid Ragnarök, men innan det föder hon en dotter som skall färdas moderns stigar. Detta omtalas enligt Williams i den senare delen av Rökstenens inskrift.

Ralph följer Wesséns segmentering **auk tu mir** men uppfattar **mir** som adj. *mærr* 'berömd' och transkriberar *auk dō mærr*. Meningen blir att solen 'dog', dvs. gick ned »berömd», därför att hon är uppskattad av människorna. Solen följer sin utstakade bana och det kan man inte lägga henne till last. Det är innebörden i de följande runorna **ān ub sakar** tolkat som *ān ofsakar* vilket betyder 'utan (onödigt allvarlig) beskyllning' (Ralph s. 338).

Frågan vad Williams och Ralph ser som inskriftens avslutande formel måste dryftas eftersom den också ger en nyckel till syftet med Rökstenens inskrift. Vi har ovan sett att Williams låter runorna på baksidans översta del och toppytans runkryss (11:1–2) bilda slutet. I stället för den gängse tolkningen att en nittioårig man, Sibbe, viets väktare (eller ’från Vi’), avlade en son, skall de avkodade runföljderna **ulnirupr** och **sibiuiuari** delas upp i **ul ni rupr** resp. **sib i uia uari**. De skall i Williams transkription utläsas som *ōl nē rȳðr sib ī wīa wæri* och betyda ’fördärvaren (= Fenrisulven) rödfärgar inte (med blod) en kvinna (= soldottern) i de heligas hav (= gudarnas boning)’.

Rökstenen slutar sålunda med ett hoppfullt ackord. Det är eddadikter, främst Vafþrúðnismál och Völuspá som inspirerar Williams till denna tolkning. Fenrisulven som slukat solen har dödat av Vidar och kan inte längre hota mänskligheten. Solen hann föda en dotter och hon skall lysa vidare. Den språkliga argumentation för denna tolkning ser i *ōl* ett substantiv som motsvarar det fvn. *ól*. Detta ord är enligt Williams belagt två gånger som metaforer i poetisk text. Innebörden anges i lexika som ’trollkärning, jättekvinna’ men grundordets betydelse tycks vara ’fördärv, skada’. Båda gångerna förknippas ordet med vargar, vilket enligt Williams ger en fingervisning om vem som avses på Rökstenen. Runorna **uia** uppfattar han som gen. av ett plur. *vīar*, vilket passar utmärkt med fvn. *véar* (av *véi*), en bland flera beteckningar för ’gudar’ (jfr Hymiskviða 39). Runsträngen **uari** till slut tolkas som *væri*, dativ av ett ord besläktat med det fvn. *ver*, i skaldedikter använt i betydelsen ’hav’.

Ralph (s. 491–493) ser i **ul ni rupr** samma ord som Williams men tolkar **sibiuiuari** på annat sätt. Hela runföljden blir i översättning: ’Trollpackan (= Hel) färgar inte med blod en släkt som iakttar de heliga plikterna (el. värnar om sitt hus)’. Språkligt tolkas *sibi* som dativ av *sif* med betydelsen ’släkt’. Det står som objekt till **rupr**, *rȳðr*, från ett verb motsvarande det fvn. *rjóða* ’rödfärga’, här med innebörden ’rödfärga med blod’. Tolkningen av runtecknen **ul** som ett antaget *ōl* med innebörden ’fördärvare’ (Williams) eller ’trollpacka’ (Ralph) vilar onekligen på svag grund. Det fvn. *ól* är enligt Finnur Jónsson (Lexicon poeticum s. 444) med säkerhet belagt bara på ett ställe och då i uttrycket *óls blakkr* ’jättekvinnans häst’, använt som en metafor för ’varg’. Belägget är ganska sent och återfinns hos skalden Þórkell Skallason från ca 1070.

I Ralphs läsordning bildar runsträngen **[s]akumukminiþur** på smalsida D inskriftens slut. Den första delen känns igen som den återkommande formeln *sāgum uggmini* ’vi såg ett vördnadsbjudande minne’. De sista runtecknen tolkar Ralph såsom gudanamnet *Tor* vilket många andra också gjort. Men Ralph (s. 497) betonar starkare ordets vokativa form *Þōr*; en åkallan av den mäktige himmsguden faller väl in i den kosmiska symbolik som behärskar inskriften. Påfallande är att Williams låter guden *Tor* försvinna ur inskriften. Senare delen av ovannämnda runföljd **miniþur** löser Williams upp genom dubbelläsning av

andra *i*-runan till **mini iþur** och tolkar detta som *minni iður*. Hela frasen blir då: 'Jag säger Ygg era minnen'. Williams är runolog och hans behandling av runtecknen har jag fullt förtroende för. Den språkliga innebörd han får fram i detta fall tycks mig dock mindre övertygande.

Som vi sett kommer enligt båda forskarna ett kosmiskt perspektiv in med utsagan om de två krigsbytena som togs tolv gånger. Ralph fortsätter att lägga detta perspektiv på de följande utsagorna, men den kosmiska symbolik han utviner blir alltmer invecklad. Det kan göra att tolkningen känns mindre säker. Williams för in ett annat idékomplex, det som är knutet till Ragnarök, och här är det mytiska innehållet inte klätt i metaforer och låter sig därför läsas av mer direkt.

Den runföljd där detta kommer fram står på baksidans lodräta rad: **histrsikunarituituäkiän** (Ralph: Ce1, 2, 3; Williams: textdel 5). Ralph (s. 376–378) påpekar att den är mer problematisk än de andra utsagorna och betecknar den traditionella uppfattningen, företrädd av Wessén, som ohållbar, främst i fråga om tolkningen av Gunns häst som en kenning för 'varg' (*Gunn* är ett valkyrianamn), vilket passar illa i denna kontext. Williams undviker denna svårighet genom att i stället utgå från grundbetydelsen 'strid' hos ordet *gunnr*; 'stridens häst' blir på så vis en utmärkt metafor för 'varg'. Ralph behandlar runföljden på helt annat sätt och visar att man utan vidare kan ge tre alternativa tolkningar av den, vilka mest skiljer sig åt i uppfattningen av runsträngen **sikunar**. Själv stannar han för tolkningen *sīgunnar* med betydelsen 'sjunkande våg'. Hela utsagan får en kosmisk aspekt som framkommer av översättningen (Ralph s. 844): 'Det såg vi som det tolfte, var sjunkvågens häst [skeppet] alltid dog på ättvången [himlen] och [var] tjugo konungar (som) ligger på (den, dvs. ättvången)'.

Det skulle föra för långt att här granska hela Rökstenens text i Williams och Ralphs tolkningar. Men det jag hittills tagit upp visar klart hur mångtydig runinskriften på detta monument är. Ser man till metoden som de båda forskarna följer, kan man konstatera en skillnad. Williams stöder sig i sina tolkningar framför allt på eddadikterna. Ralph å sin sida hänvisar både till fornengelsk och fornisländsk litteratur men sätter dessutom in Rökstenen i ett bredare, jämförande perspektiv där Vedatexterna spelar en central roll. Med sina kunskaper i sanskrit är han väl skickad att hantera detta material.

Särskilda frågeställningar

Om man ser till litterär genre passar enligt Ralph utsagorna på Rökstenen väl in i »gåtan». Insikten att Rökstenen består av gåtor hjälper honom att förklara

varför innehållet är så förbryllande och mångtydigt. Gåtorna innehåller hela hemligheten med inskriften och lösningen av dem ger »nyckeln till förståelsen av Rökstenens text» (Ralph s. 311). Skälet till att Varin skulle välja att uttrycka sig i gåtans form är dock svårare att få fram. Om jag tolkar Ralph rätt har det att göra med förmedlingen av den sublimes kunskap Varin besitter. Gåtan blir en kraftfull form för kommunikation med »världsordningens makter» (a.st.). Williams tycker inte att Ralph ger något ordentligt svar på den frågan, det närmaste ett svar han kommer citeras av Williams (s. 141 f.). Men här måste man komma ihåg att Williams inte kände till Ralphs senaste arbete från 2021.

Uppräkningen av »minnen» gör ett hopp från »det andra» till »det tolfte» och »det trettonde» och detta har förklarats på många sätt, ibland mycket fantasifulla. Williams jämför med de eddadikter som har en sådan numrering av myterna, främst Vafbrúðnismál. Det framgår att inte alla mytelement blir numrerade. Varin skulle ha »sin mytologiska kunskap organiserad i punktföljd» men för det han ville säga på runstenen behövdes inte alla punkter (Williams s. 169–173).

Inskriftens funktion och syfte

Det allt överskuggande problemet med Rökstenen är vad fadern, Varin, ville säga med den långa text han lät foga till den enkla och korta minnesformeln. Sophus Bugges uppfattning kom att få stort inflytande. Bugge (1878, 1910) pekade på inskriftens karaktär av minnesmärke och tänkte sig att texten omtalade sonens bedrifter, särskilt olika krigståg. Andra uppfattningar som fått stort genomslag är de som fördes fram av Otto von Friesen (1920) och Elias Wessén (1958). För von Friesen var syftet att Varin ville egga en yngre son till hämnd för Vamod som fallit i strid mot tjugo kungar och ta tillbaka de två stridsbyten som tolv gånger gått genom släkten men nu förlorats. Han låter sekvensen **sakumukminiþur** på smalsidan med runchiffer avsluta texten och får då fram lydelsen »jag säger den unge mannen, var dristig!». Runorna **þur** tolkas här som imperativ av ett verb som betyder 'våga' och hör ihop med svenskans *töra*, *tordas*. På så vis blir uppmaningen till hämnd en effektiv avslutning på inskriften. Wessén tog avstånd från hämndteorin och menade att Vamod dött en naturlig död; hämndmotivet skulle därmed falla bort. I stället ville fadern hedra sin son genom att låta rista in anspelningar på de olika hjältesagor som Vamod känt till. Alla fick inte plats på stenen och Varin gjorde därför ett urval (Wessén 1958).

De tidigare dominerande tolkningarna av Rökstenens funktion och syfte har inte förmått att övertyga. Med Williams och Ralphs arbeten kommer nya

och bättre underbyggda tolkningar. För Williams uttrycker inskriften Varins förhoppning att sonen efter döden skall få ett nytt liv bland de utvalda krigarna hos Oden i Valhall och kämpa mot onskans makter i den stora slutstriden vid Ragnarök. Det är därför som innehållet kretsar kring det som berättas i eddadiktarna om skapelse, undergång och världsförnyelse. Att solen blir uppslukad av Ulven finner hos samtidens människor en återklang av klimatkatastrofen drygt tre hundra år tidigare. Att ett ritual beledsagade Vamods begravning måste vi utgå från, men hur det såg ut är naturligtvis omöjligt att säga. Det troliga är, som Williams påpekar, att inskriftens utsagor reciterades i detta ritual av en kultledare eller av Varin själv. Ritualen skulle ha en performativ verkan och förbereda Vamods upptagande i den andra världen men också förmedla hopp till andra människor i det dåtida samhället (Williams s. 245–254). Ottar Grønvik (1983, 2003) har varit inne på tanken när han föreslår att inskriftens första del skulle återspegla de minnesskålar Varin höll vid sonens begravning.

Den röda tråden i Ralphs argumentation är att sonens död har rubbat världsordningen för fadern. Den måste återställas och det sker genom de gåtor som Varin låter rista in på stenen. Gåtorna är laddade med särskild kraft och förmedlar den sublimes kunskap Varin besitter. Stenen, runorna och gåtorna blir en »maktdemonstration» men inte i magins tjänst. Den åkallan av Tor, himmelsguden, världsordningens upprätthållare, som avslutar inskriften visar något annat. Solen, 'himlagudens son', är det viktigaste i kosmos och därför också i inskriften. Dess nedgång blir en parallell till Vamods död, men solen »dör» inte utan stiger åter upp (Ralph s. 732, 743–759). Så vitt jag kan se, tycks Ralph inte fullfölja parallellen och låta även Vamod få »stiga upp» till nytt liv, och på så sätt ge inskriften ytterligare ett syfte förutom att den skall återställa den kosmiska ordningen.

För att sammanfatta: de två arbeten om Rökstenen som jag här diskuterat har gett nya incitament till förståelsen av vad inskriften vill säga oss. Williams och Ralph har visat på de möjligheter som finns att ge nya tolkningar av denna gåtfulla text.

Bibliografi

- Brate, Erik, 1918: Rök, kyrkogården, Lysings hd. I: ÖgR. S. 231–255.
- Bugge, Sophus, 1878: Tolkning af runeinskriften på Rökstenen i Östergötland. Et bidrag til kundskap om svensk sprog, skrift og skaldekunst i oldtiden. I: Antiquarisk tidskrift för Sverige 5. S. 1–148.
- 1910: Der Runenstein von Rök in Östergötland, Schweden. Nach dem Tode des Verfassers hrsg. von der K. Akademie der schönen Wissenschaften, Geschichte und Altertumskunde durch Magnus Olsen unter Mitwirkung und mit Beiträgen von Axel Olrik & Erik Brate. Stockholm.

- von Friesen, Otto, 1920: Rökstenen. Runstenen vid Röks kyrka, Lysings härad, Östergötland. Läst och tydd av Otto von Friesen. Stockholm.
- Grønvik, Ottar, 1983: Runeinnskriften på Rök-steinen. I: MM. S. 101–149.
- 2003: Der Rökstein: Über die religiöse Bestimmung und das weltliche Schicksal eines Helden aus der frühen Wikingerzeit. Frankfurt am Main. (Osloer Beiträge zur Germanistik 33.)
- Gustavson, Helmer, 1991: Rökstenen. Stockholm. (Svenska kulturminnen 23.)
- Hall, John R. Clark, 1984: A concise Anglo-Saxon dictionary. 4th ed. with a suppl. by Herbert D. Meritt. Toronto.
- Heliand und Genesis. Hrsg. von Otto Behaghel. 10. überarbeitete Aufl. von Burkhard Taeger. Tübingen.
- Holmberg, Per & al., 2018–19: The Rök runestone and the end of the world. I: Futhark. International journal of runic studies 9–10. S. 7–38.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-401040>
- Köbler, Gerhard, 1994: Taschenwörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes. Paderborn.
- Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis/Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog. Oprindeligt forfattet af Sveinbjörn Egilsson. Forøget og påny udg. for Det kongelige nordiske Oldskriftselskab. 2. udg. ved Finnur Jónsson. 1931. København.
- Ralph, Bo, 2007: Gåtan som lösning. Ett bidrag till förståelsen av Rökstenens runinskrift. I: MM 96. S. 133–157.
- 2021: Fadern, sonen och världsalltet. En nytolkning av runinskriften på Rökstenen 1–2. Göteborg. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 45:1–2.)
- Stephens 1878 = Some runic stones in northern Sweden from the papers of the late Prof. Dr. Carl Säve ed. by Prof. Dr. George Stephens. 1878. Uppsala.
- Wessén, Elias, 1958. Runstenen vid Röks kyrka. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 5.)
- Williams, Henrik, 2021: Rökstenen och världens undergång. Stockholm.
- de Vries, Jan, 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. 2. verbesserte aufl. Leiden.

Summary

The Rök rune stone Two new interpretations

By Anders Hultgård

This article examines two new studies of the Rök rune stone and its inscription. Each was published individually in 2021: Henrik Williams' Rökstenen och världens undergång, 'The Rök Rune Stone and the End of the World' and Bo Ralph's Fadern, sonen och världsalltet, 'The Father, the Son and the Universe'. The article focuses on certain runic sequences that have been significant to the understanding of the inscription's context and purpose.

The runic sequence, **sakumukmini**, reappears on several occasions. Williams interprets the sequence as a testimony targeted towards Oden ('I say to Ygg, the memory...'). In contrast, Ralph understands the text as a view of something that awakens both respect and an element of fear ('we saw that awe-inspiring memory...'). Linguistically, both interpretations are possible; however, there is somewhat weak support for *sāgum* as a first-person singular verb form. Williams interprets the word *minni* as a 'myth about gods', whereas Ralph believes it to be a 'memory' leaning towards a 'mystery'.

The standard version of the **raipiaurika** runes have been interpreted as an allusion to Theodoric the Great, and the statue in his image that Charles the Great moved to Aachen. Both authors rightly do away with this notion.

Both authors' interpretations of certain runic sequences are unclear, especially given the sparse availability of parallel material in Old Norse. For instance, the proposal that **ul**, pronounced *ōl* goes together with the Old Norse word *ól* 'sorceress'.

In his interpretation of the inscription, Ralph champions a cosmic perspective. However, the cosmic symbolism he presents becomes increasingly complicated, thereby less convincing. The cosmic perspective presented by Williams links to Ragnarök, and here, the mystical content is not wrapped up in metaphors, thus making it clearer.

The two works about the Rök rune stone discussed here have created a new incentive to understand what the inscription wishes to tell us. Both Williams and Ralph have demonstrated the possibilities afforded by generating new interpretations of this forever enigmatic text.